

Jan Wiśniewski*

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu

CZESI I ROSJANIE WOBEC ORGANIZACJI POLSKICH FORMACJI WOJSKOWYCH WE WSCHODNIEJ ROSJI I NA SYBERII W 1918 ROKU

Niezadowolenie z rządów carskich i klęski militarne doprowadziły w 1917 r. do wybuchu rewolucji lutowej, która po raz pierwszy w historii wprowadziła w Rosji ustrój republikański. Jednak w wyniku rewolucji październikowej do władzy doszli bolszewicy, opowiadający się za gwałtownymi przemianami społecznymi oraz – mimo znacznych strat terytorialnych – wycofaniem się z Wielkiej Wojny. Przeciwko nim wystąpiły różne siły, w większości oparte na kadrach dawnej carskiej armii, i uzyskały wsparcie państw ententy. Alianci skierowali swoje siły na teren byłego imperium. Wylądowały one w Murmańsku, na Ukrainie i w Gruzji, po czym wkroczyły do Azji Centralnej. Wojska alianckie wylądowały również we Władywostoku. W krótkim czasie na rosyjskim Dalekim Wschodzie, a później Syberii znalazły się oddziały japońskie, brytyjskie, amerykańskie i francuskie¹. Jednak to nie one początkowo odegrały pierwszorzędną rolę w walce z bolszewikami – były nimi oddziały Korpusu Czechosłowackiego².

* **Jan Wiśniewski** – doktor nauk humanistycznych, wykładowca w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu. Specjalizuje się w historii I wojny światowej, wojny domowej w Rosji oraz współczesnych konfliktów zbrojnych na obszarze byłego ZSRR. Stypendysta m.in. PAU – Fundacji Lanckorońskich i Narodowego Centrum Nauki. Prowadzi również badania dotyczące represji komunistycznych wobec szkolnictwa katolickiego w PRL. Autor trzech monografii i edycji źródłowych oraz ponad pięćdziesięciu artykułów naukowych w czasopismach krajowych i zagranicznych.

¹ Na temat interwencji na Syberii zob. m.in.: W.S. Graves, *America's Siberian Adventure 1918–1920*, New York 1931; J.A. White, *The Siberian Intervention*, Princeton 1950; J.F.N. Bradley, *Allied intervention in Russia*, Lanham–New York–London [1984]; W. Materski, *Bolszewicy i samuraje. Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917–1925)*, Warszawa 1990; L.A. Humphreys, *The Way of the Heavenly Sword: The Japanese Army in the 1920s.*, Stanford 1996; T. Dmochowski, *Interwencja mocarstw na Syberii i Dalekim Wschodzie (1918–1922)*, Toruń 1999.

² Korpus Czechosłowacki (właśc. Korpus Czeskosłowacki) – formacja wojskowa utworzona w Rosji w trakcie I wojny światowej z jeńców oraz dezertersów narodowości czeskiej i słowackiej z armii austro-węgierskiej oraz – w mniejszym stopniu – z Czechów i Słowaków mieszkających przed I wojną światową w Rosji. Pierwszą jednostkę czechosłowacką sformowano już latem 1914 roku. W 1916 r. sformowano Brygadę Czechosłowacką, a jesienią

Po podpisaniu pokoju w Brześciu Litewskim w marcu 1918 r. bolszewicy zgodzili się na ewakuację Korpusu Czechosłowackiego z Ukrainy, przez Syberię i Władywostok, do Francji. Pod wpływem nacisków niemieckich oraz obaw bolszewików co do zachowania legionistów czesko-słowackich w trakcie ewakuacji w maju 1918 r. Gwardia Czerwona podjęła próbę ich rozbrojenia. Wobec tych działań Korpus wystąpił przeciwko bolszewikom. Rozpoczęły się walki, które ogarnęły obszary Powołża, Syberii i rosyjskiego Dalekiego Wschodu. Dzięki dużej determinacji oddziałów czeskosłowackich, liczących blisko 40 tysięcy żołnierzy, oraz zaskoczeniu udało się do września 1918 r. oczyścić od wojsk bolszewickich całą przestrzeń pomiędzy Wołgą a Uralem, a następnie całą Syberię – wzdłuż liczącej około 7 tys. kilometrów Transsyberyjskiej Linii Kolejowej. Opór zbrojny Korpusu został wykorzystany przez mocarstwa zachodnie do wsparcia sił antybolszewickich na Syberii – w tym tworzących się oddziałów polskich³.

Historia powstania pierwszych oddziałów polskich we wschodniej Rosji i na Syberii sięga jednak już roku 1917. W tym czasie powstało kilka polskich organizacji skupiających w swoich szeregach oficerów i żołnierzy – Polaków z armii rosyjskiej. Pierwsze polskie organizacje polityczno-wojskowe zaczęły się pojawiać na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie w marcu 1917 r., bezpośrednio po rewolucji lutowej. Było to związane z utworzeniem Związku Wojskowych Polaków w Piotrogradzie, który rozpoczął budowę własnych struktur organizacyjnych. Jako pierwszy na obszarze na wschód od Uralu został powołany w kwietniu 1917 r. Związek Wojskowych Polaków w Jekaterynburgu. Wystawił on kompanię

1917 r. powstał już 40-tysięczny korpus w składzie dwóch dywizji piechoty. Po podpisaniu pokoju w Brześciu Litewskim bolszewicy zgodzili się na ewakuację Korpusu przez Władywostok do Francji. Z powodu prób rozbrojenia w maju 1918 r. Korpus wystąpił przeciwko bolszewikom. Od maja do września 1918 r. Korpus Czechosłowacki wraz z tworzącymi się oddziałami „białogwardyjskimi” opanował obszar od Wołgi po Ocean Spokojny. Po stratach zadanych przez Armię Czerwoną zreorganizowany i skierowany do osłony Kolei Transsyberyjskiej. Rozkazem z 1 lutego 1919 r. Korpus Czechosłowacki został przekształcony w Wojsko Czechosłowackie (Czeskosłowackie) w Rosji (Československé vojsko na Rusi). Podczas ewakuacji z Syberii walczył z siłami bolszewickimi. W wyniku porozumienia z Kujtun z 7 lutego 1920 r. dowództwo czeskosłowackie wydało w ręce bolszewików adm. Aleksandra Kołczaka (który wcześniej oddał się pod opiekę Korpusu) oraz tzw. złoty skarb Rosji; w zamian wojska czeskosłowackie mogły swobodnie ewakuować się do Władywostoku. Do końca 1920 r. czeskosłowaccy legionści zostali ewakuowani statkami z dalekowschodniej Rosji i różnymi szlakami morskimi docierali do portów europejskich, skąd transportem kolejowym wysłano ich do Czechosłowacji.

³ Więcej na temat Korpusu Czechosłowackiego w Rosji zob. F. Šteidler, *Československé hnutí na Rusi*, Praha 1922; J. Kvasnička, *Československé légie v Rusku 1917–1920*, Bratislava 1963; V.M. Fic, *The Bolsheviks and the Czechoslovak Legion. Origin of Their Armed Conflict. March to May 1918*, New Delhi 1978; J.F.N. Bradley, *The Czechoslovak Legion in Russia 1914–1920*, New York 1991; A.X. Клеванский, *Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России. 1914–1921 гг.*, Москва 1965.

piechoty, która w sierpniu 1917 r. została skierowana do I Korpusu Polskiego gen. Dowbor-Muśnickiego na Białorusi⁴. Również w innych miastach tej części Rosji zaczęły powstawać polskie organizacje polityczno-wojskowe oraz rozpoczęto tworzenie kolejnych jednostek wojskowych. W Irkucku pierwsza polska jednostka została zorganizowana jeszcze pod koniec listopada i na początku grudnia 1917 r., czyli jeszcze przed przewrotem bolszewickim w tej części Syberii⁵.

Przewrót bolszewicki doprowadził do znacznego ograniczenia działalności polskich organizacji narodowych, jak również przyczynił się do likwidacji wszystkich polskich struktur polityczno-wojskowych. Część z nich zaczęła działać w konspiracji, dość często współpracując z organizacjami antybolszewickimi lub – nieco później – czechosłowackimi⁶.

Dowódcy czechosłowaccy bardzo chętnie widzieli w składzie swoich wojsk jednostki polskie, które wspomagały nieliczne – w stosunku do potrzeb – oddziały własne. Kontakty polsko-czechosłowackie w okresie poprzedzającym wydarze-

⁴ *Kwestia Wojska Polskiego w Rosji w 1917 r. Przyczynek do historii związków I Zjazdu Polaków Wojskowych z b. armii rosyjskiej oraz do dziejów ruchu niepodległościowego i polityki polskiej w Rosji*, oprac. W. Szczęsny, Warszawa 1936; A. Miodowski, *Związki Wojskowych Polaków w Rosji (1917–1918)*, Białystok 2004, s. 21–76; Я. Висньевски, *Возникновение и организация национальных формирований при чехословацких войсках в Сибири* (июнь 1917 – март 1919 гг.), w: *Сибирская деревня: история, современное, состояние, перспективы развития*, Омск 2010, cz. 1, s. 288–298.

⁵ Bolszewicy posiadali niewielkie wpływy we wschodniej części Syberii. W guberni irkuckiej władzę najwcześniej przejęli w Czeremchowie (18 listopada). Dopiero 2 grudnia 1917 r. przejęli władzę w Irkucku, ale napotkali duży sprzeciw, który doprowadził do powstania antybolszewickiego junkrów pod koniec grudnia 1917 r. С.Н. Шишкин, *Гражданская война на Дальнем Востоке 1918–1922 гг.*, Москва 1957, s. 13–14; А. Крушанов, *Борьбазавласть Советовна Дальнем Востоке и в Забайкалье, Владивосток 1962*, s. 27–29; А.Д. Самойлов, *На страже завоеваний октября*. (*Крах контрреволюции на Дальнем Востоке*), Москва 1986, s. 50–55; П.А. Новиков, *Борьба за Иркутск. 1917–1920 гг.*, „Белая Гвардия. Альманах” 2001, t. 5 – *Белоедвижение на Востоке России*, s. 39–40; W. Czarnecki, *Wspomnienia sapera z 5. Dywizji Syberyjskiej 1918–1921*, oprac. J. Wiśniewski, Wrocław 2011, s. 12–22.

⁶ Archiwum Akt Nowych (AAN), Kolonia Polska w Mandżurii (KP w Mandżurii), t. 1, Ustawa o organizacji Związku Wojskowych Polaków w Mandżurii zatwierdzona przez Zjazd Wojskowych Polaków w Charbinie z 27 (14) maja 1917 r.; AAN, KP w Mandżurii, pismo chor. Rózańskiego do Związku Polaków Wojskowych w Charbinie z 28 (15) sierpnia 1917 r.; AAN, Komitet Narodowy Polski w Paryżu (KNP), t. 1808, pismo Polskiej Rady Politycznej Dalekiego Wschodu do KNP z (?) marca 1918 r.; Российский Государственный Военный Архив (РГВА), ф. 39515, оп. 1, д. 162, pismo o działalności Polskiego Komitetu Obrony Interesów Narodowych we Władywostoku z 3 maja 1918 r.; H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1918*, Warszawa 1990 (reprint), s. 536; S. Lubodziecki, *Rok 1917 na Dalekim Wschodzie (wspomnienia)*, „Sybirak” 1934, nr 1–2, s. 22 i nast.; D. Tyszyńska-Kownacka, *Okruchy pamięci. O artyście rzeźbiarzu Jarosławie Tyszyńskim*, Warszawa 2003, s. 70; Я. Висньевски, *Войско Польское в Сибири во время революции и Гражданской войны в России*, w: *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые взгляды*, ред. М. Волос, А. Орехов, Москва 2009, s. 218–220.

nia na Syberii były na ogół dobre. Szczególnie intensywne były one w okresie pobytu wojsk czechosłowackich na Ukrainie⁷. Pod koniec 1917 r. przywódca czechosłowackiej akcji niepodległościowej Tomáš Garrigue Masaryk z wielką uwagą śledził rozwój organizacyjny polskich korpusów w Rosji. Wielokrotnie rozmawiał z polskimi politykami o ewentualnej współpracy wojskowej. Temat ten podjęto m.in. w listopadzie 1917 r. w Kijowie podczas narady polsko-czechosłowackiej. Przedmiotem spotkania były formy kontaktów między instytucjami i organizacjami obu narodów w Rosji. Poruszono również kwestię ewentualnej wspólnej akcji formujących się jednostek polskich i czechosłowackich. Podczas rozmowy strona polska poinformowała czechosłowackich delegatów, że na obecnym etapie głównym postulatem Polaków jest – poza uzyskaniem zbiorowej deklaracji państw ententy o celu wojny, jakim ma być m.in. powstanie niepodległego państwa polskiego – uzyskanie zgody od rządu rosyjskiego na utworzenie armii polskiej w Rosji. Po przewrocie bolszewickim, gdy znacznie wzrosło zagrożenie związane z bezpieczeństwem Korpusu Czechosłowackiego, Masaryk zaczął namawiać przywódców polskich oraz gen. por. Eugeniusza de Henninga-Michaelisa – pełniącego w tym czasie funkcję inspektora wojsk polskich na Ukrainie i w Rumunii – do skoncentrowania oddziałów polskich w jak najbliższej odległości od wojsk czechosłowackich. Miało to na celu zapewnienie większego bezpieczeństwa obu tworzących się korpusów polskich i korpusu czechosłowackiego. Także większość dowódców i legionistów czechosłowackich oraz członków organizacji jenieckich czeskich i słowackich widziało potrzebę nawiązania bliższej współpracy wojskowej. Jednak w związku z coraz liczniejszymi konfliktami między oddziałami polskimi a formacjami ukraińskimi oraz akcjami polskich jednostek w obronie własności polskiej na Ukrainie Masaryk zaczął się dystansować od ściślejszej współpracy z Polakami. Obawiał się on przypadkowego włączenia oddziałów czechosłowackich do walk między Polakami a Ukraińcami, bądź też bolszewikami. Wobec tychże obaw nie doszło do ściślejszej współpracy polsko-czechosłowackiej na Ukrainie pod koniec 1917 roku⁸.

Sytuacja zmieniła się wiosną 1918 roku. Pierwsze rozmowy i wspólne ustalenia dotyczące współpracy polityczno-wojskowej między stroną polską a czechosłowacką zostały podjęte już w maju 1918 r., czyli po pierwszych walkach czechosłowacko-bolszewickich. Doszło wówczas do rozmów polskich działaczy politycznych, m.in. Jerzego Bandrowskiego, Romana Klimonda czy ppłk. Konrada

⁷ J. Wiśniewski, *Masaryk a polsko-czechosłowacka współpraca wojskowa na Ukrainie pod koniec 1917 r.*, w: *Polityka – Religia – Edukacja. Studia z dziejów XX i XXI wieku dedykowane Profesorowi Ryszardowi Michalskiemu*, pod red. Z. Karpusa, K. Kąckiej i P. Tomaszewskiego, Toruń 2010, s. 151-162.

⁸ J. Wiśniewski, *Kwestia polsko-czechosłowackiej współpracy wojskowej w Rosji (listopad 1917 – styczeń 1918). Koncepcje Tomáša G. Masaryka*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 4, s. 75-96.

Piekarskiego, z przedstawicielami władz i wojsk czechosłowackich⁹. Szczególnie Jerzy Bandrowski „miał mir i rozgłos wśród Czechów. Znał ich zwyczaje, władał doskonale ich językiem” – jak barwnie relacjonował to emisariusz Polskiej Rady Zjednoczenia Międzypartyjnego (PRZM) Zygmunt Sadowski¹⁰. Dzięki wcześniejszej pracy Bandrowskiego łączyły doskonale stosunki z dowódcami czeskimi. Korzystając z jego kontaktów, przeprowadzono pierwsze narady w sprawie formowania polskich oddziałów. Dowódcy czescy – szczególnie płk Stanislav Čeček i płk Jan Surový – popierali polskie starania¹¹. Również władze Filii Czechosłowackiej Rady Narodowej w Rosji (czes. *Odbočka československé národní rady v Rusku*) wsparły polskie starania. Na mocy ustaleń z Czelabińska poczynionych 27 maja 1918 r. między lokalnym przedstawicielem PRZM Henrykiem Suchenkiem-Suheckim a reprezentantami władz czechosłowackich – dr. Bohdanem Pavlů i dr. Janem Kudelą – polscy przedstawiciele i wojskowi otrzymali wsparcie w postaci pociągów i uzbrojenia dla tworzących się oddziałów wojskowych. Wynikłe nieporozumienia z organizującymi się władzami rosyjskimi likwidowano przy pomocy Czechów, którzy postępując brutalnie z Rosjanami, bardzo życzliwie odnosili się do każdej prośby Polaków. Z relacji H. Suchenka-Suheckiego wynika, że ochotników nie brakowało. W czerwcu przybył do Czelabińska por. Kotwicz-Dobrzyński, który zajął się szkoleniem legionu. Przede wszystkim wprowadził musztrę opartą na regulaminach legionowych, przekształcając ochotników w żołnierzy. W rocznicę bitwy grunwaldzkiej 16 lipca 1918 r. Legion Czelabiński złożony z dwóch kompanii po raz pierwszy zaprezentował się publicznie: „Wiara maszerowała z pieśnią na ustach. Postawa budziła zachwyt nie tylko u »kobitek«, ale i obecnych przedstawicieli: Czechów, Serbów i Rosjan”¹². Legion ten, sformowany w batalion rozkazem Dowództwa WP z 17 sierpnia 1918 r., wszedł w skład 1 Pułku Strzelców Polskich im. Tadeusza Kościuszki.

Z chwilą wyzwolenia przez legionistów czeskich i słowackich Syberii, Uralu i Powołża w poszczególnych miastach tego obszaru zaczęły się reaktywować lub tworzyć kolejne polskie organizacje wojskowo-polityczne. Szczególnie aktywne były one na obszarze podległym Komuczowi (Komitet Członków Zgromadzenia

⁹ Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO), *Wspomnienia ppłk Konrada Piekarskiego 13256/II, warunki w jakich powstał i został zorganizowany 1 Pułk Ułanów przy 5 Syberyjskiej Dywizji gen. Hallera.*

¹⁰ Z. Sadowski, *Wiosną 1918 r.*, w: *Sybiracy 1918-1933*, Warszawa 1933, s. 23.

¹¹ ZNiO, *Wspomnienia ppłk Konrada Piekarskiego 13256/II, warunki, w jakich powstał i został zorganizowany 1 Pułk Ułanów przy 5 Syberyjskiej Dywizji gen. Hallera.*

¹² H. Suchenek-Suhecki, *To się pamięta*, w: *Sybiracy 1918-1933. Ku upamiętnieniu 15-tej rocznicy powstania Wojska Polskiego na Syberii*, Warszawa 1933, s. 36-37.

Ustawodawczego w Samarze: ros. Комитет членов Учредительного собрания – Комуч)¹³.

Pod koniec lipca 1918 r. pojawiła się wysłana z Moskwy na Syberię misja w składzie: mjr Walerian Czuma, kpt. Romuald Wolikowski i por. Edward Dojan-Miszewski. Ze względów konspiracyjnych nie mogła zatrzymać się w Kazaniu, gdzie czekał na nią kolejny oficer legionowy – mjr Jan Skorobohaty-Jakubowski¹⁴. Misja Czumy udała się wprost do Ufy, gdzie weszła w kontakt z Polskim Komitetem Wojennym (PKW). Była to organizacja, która wyłoniła się w połowie lipca 1918 r. w Omsku, po zjeździe przedstawicieli większości polskich organizacji politycznych z Syberii i Dalekiego Wschodu. Na Syberię przybyła również misja polityczna z centrali RPZM w osobach Jana Skorupskiego i Stanisława Strzeleckiego. Członkowie obu misji stawili się w Ufie 1 sierpnia 1918 roku¹⁵. Niemal wraz z nimi przybył wspomniany mjr Jan Skorobohaty-Jakubowski. W dniu 4 sierpnia 1918 r. w Czelabińsku doszło do wspólnej konferencji przedstawicieli Wydziału Wykonawczego PKW z członkami misji przybyłych z Moskwy. Działacze PKW uznali wówczas pełnomocnictwa mjr. Czumy i na mocy uchwały powierzyli mu dowództwo nad formującymi się oddziałami polskimi na Syberii. Postanowiono, że rozrzucone do tej pory poszczególne jednostki polskie zostaną skoncentrowane w jednym ośrodku. Komitetowi podlegały również tworzące się od końca czerwca 1918 r. polskie oddziały wojskowe. Pod koniec lata 1918 r. liczyły one – według danych rosyjskich – 770 żołnierzy, w tym uczestniczące w walkach z bolszewikami 207 bagnetów i 4 karabiny maszynowe¹⁶.

Polski Komitet Wojenny zawarł 23 lipca 1918 r. umowę z władzami czechosłowackimi, zapewniając tworzącym się oddziałom polskim pomoc władz i wojsk czechosłowackich. Na mocy tejże umowy ustalono, że dopiero formujące się polskie jednostki będą podlegać Inspektorowi Wojsk Czechosłowackich, rosyjskiemu generałowi w służbie czechosłowackiej gen. Władimirowi Szokorowowi,

¹³ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Akta Polskiego Komitetu Wojennego (APKW), I.122.97.6, zarys powołania i działalności PKW we Wschodniej Rosji i na Syberii od czerwca do lipca 1918 r.; CAW, L. Russyan, *Wojsko Polskie na Syberii*, w: *Spis polskich organizacji wojskowych przedwojennych i formacji z wojny światowej (1904–1921)*, Warszawa 1937 (maszynopis), s. 157–158; T. Radziwonowicz, *Z problematyki tworzenia polskiego wojska na Syberii (1918–1919)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (WPH) 1990, t. 3–4, s. 80; D. Radziwiłowicz, *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009, s. 126–209.

¹⁴ W. Scholtze-Srokowski, *Geneza Wojska Polskiego na Syberii*, „Sybirak” 1936, nr 9, s. 1–3; J. Wiśniewski, *Działalność wojskowa Jana Skorobohatego-Jakubowskiego na Syberii 1918–1920*, „Zesłaniec” 2008, nr 37, s. 79–92.

¹⁵ CAW, APKW, I.122.97.6, zarys powołania i działalności PKW we Wschodniej Rosji i na Syberii od czerwca do lipca 1918 r.; W. Scholtze-Srokowski, *Geneza*, s. 6–7.

¹⁶ ПГВА, ф. 39617, оп. 1, д. 161, stan bojowy Armii Syberyjskiej z 2 października 1918 roku.

a już sformowane – dowódcy Korpusu Czeskosłowackiego gen. Janowi Syrovemu. Zostało to wyrażone w depeszy gen. Syrovego do dowództwa polskiego z 10 września 1918 r., w której to stwierdził, iż „oddziały polskie formujące się pod protektoratem Czeskosłowackiej Rady Narodowej podlegają mnie, przy czym używanie i przesuwanie oddziałów należy tylko do mnie”¹⁷. Taka sytuacja panowała do stycznia 1919 r., gdy oddziały polskie zostały podporządkowane dowództwu sił sojuszniczych na Syberii z francuskim gen. Pierre'em-Mauricéem Janinem na czele¹⁸.

Polskie jednostki wojskowe formowane były nie tylko u boku sojuszniczych wojsk czechosłowackich i związanych z nimi sił zbrojnych Komucza, lecz również u boku tworzonych pośpiesznie wojsk „białych” Rosjan związanych z dowództwem Armii Syberyjskiej, podlegającej władzom Tymczasowego Rządu Syberyjskiego (ros. Временное Сибирское правительство), na czele którego stał Piotr W. Wołogodski¹⁹. Charakterystyczny był tutaj przypadek utworzonego w Irkucku „1 Pułku Strzelców Irkuckich”. Na jego czele stanął ppłk Witold Skrybbo. Po zjednoczeniu się polskich organizacji politycznych na Syberii Legion Irkucki został podporządkowany Polskiemu Komitetowi Wojennemu, a bezpośrednio – przybyłemu z Moskwy na Syberię mjr. Walerianowi Czumie. Dowódca Legionu, ppłk Skrybbo, nie akceptował tej decyzji, twierdząc, że podlega dowództwu rosyjskiemu, a politycznie – istniejącemu w Harbinie lokalnemu Polskiemu Komitetowi Narodowemu. Polski oficer miał w tym względzie wsparcie dowództwa Armii Syberyjskiej. Na tle podległości polskich jednostek między dowództwem Korpusu Czechosłowackiego a „białymi” Rosjanami – szczególnie gen. Aleksiejem Griszinem-Ałmazowem – doszło wówczas do ostrego sporu. Konflikt ten był dla istnienia polskiej armii bardzo ważny, ponieważ miał nie tylko zadecydować o losach wielu żołnierzy Polaków przebywających w tym czasie we wschodniej Rosji i na Syberii, ale także wpłynąć na sprawy międzynarodowe. Jeden z wyższych urzędników czechosłowackich władz wojskowych na Syberii dr Ivan Glos pisał:

¹⁷ CAW, WP na Syberii, I.122.91.752, ogłoszenie z tłumaczenia kopii depeszy gen. Syrovego z 10 września 1918 r.

¹⁸ Tekst umowy: CAW, APKW, I.122.97.14; CAW, WP na Syberii, I. 122.91.752; *Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918*, ed. A. Klimek a kol., Praha 1994, (DČZP – VČ), s. 174-177, dok. nr 75; H. Bagiński, dz. cyt., s. 539-541. Porozumienie między władzami PKW a OČSNR na warunkach podobnych do przedstawionej umowy zostało zawarte jeszcze wcześniej. O tym świadczy dokument z 22 lipca 1918 r., w którym przedstawiciele władz czechosłowackich – Richter, Závada i Pavlů, potwierdzają istniejące porozumienie. Ústřední vojenský archiv – Vojenský historický archiv (ÚVA – VHA), OČSNR – Presidium, k. 15, č. 8405, pismo przedstawicieli OČSNR do władz PKW z 22 lipca 1918 r.; ten sam dok. znajduje się w: DČZP - VČ, s. 174-177, dok. nr 75, przyp. 1.

¹⁹ Ústřední vojenský archiv – Vojenský historický archiv (ÚVA – VHA), Ministerstvo vojenství – oddelení v Rusku (MV – OvR), k. 78, č. 28210, doniesienie ppłk Hanuša do Wydziału Wojskowego z 30 października 1918 r.

Gdybyśmy nie ujęli się za Polakami i zostawili ich własnemu losowi, byłoby doszło do tego, że Polacy [...] byłiby się formowali oddzieleni przy poszczególnych rosyjskich oddziałach. Ich siły byłyby rozdrobnione, przeznaczone głównie do służby policyjnej w miastach, jak to było do tej pory, a nie miałyby żadnego znaczenia politycznego dla całościowej walki Polaków – o niepodległość. Dowodem na to jest ta okoliczność, że na przykład w Omsku kilku Polaków, oficerów w służbie rosyjskiej, zaproponowało generałowi Iwanowowi, wtedy dowódcy Korpusu Środkowosyberyjskiego, swoją służbę, a za jego pozwoleniem zamierzało sformować polski pułk, który byłby jednakże częścią wojska rosyjskiego²⁰.

Rozmowy okazały się bardzo trudne. Stronę rosyjską reprezentowali płk Paweł Iwanow-Rinow i zastępca ministra spraw zagranicznych Aleksandr Gołowaczew. Delegacji czechosłowackiej przewodził zaś dr Glos. Ostatecznie strona rosyjska zgodziła się na podporządkowanie polskich wojsk na Syberii dowództwu czechosłowackiemu. Zyskało ono głos decydujący co do tworzenia i wykorzystania polskich oddziałów w działaniach militarnych.

Wobec podjętych decyzji gen. Radola Gajda – ówczesny dowódca oddziałów czeskich i rosyjskich na terenie wschodniej Syberii – polecił ppłk. Skrybkie wyjechać wraz ze swym oddziałem z Irkucka do miejsca formowania się oddziałów polskich w Bogurusłaniu. Skrybko rozkazu nie wykonał, sam zaś wysłał do gen. Gajdy raport, w którym prosił o pozwolenie na tworzenie oddziałów polskich od Omska do Władywostoku. Dowództwo czechosłowackie pozostało głuche na sugestię ppłk. Skrybby, a w odpowiedzi na monity polskich władz wojskowych zwolniło go ze służby wojskowej. Nowy dowódca Legionu Irkuckiego, płk Wyhowski, wykonał wcześniejsze rozkazy dowództwa WP i pod koniec października 1919 r. udał się z oddziałem do miejsca koncentracji wojsk polskich – do Nowonikołajewska²¹. Podobnie stało się z pozostałymi oddziałami. W tym czasie to strona czechosłowacka posiadała znacznie większy potencjał niż strona rosyjska – czy to wojskowy, czy to materialny – i zdołała w końcu przeforsować utworzenie niezależnych od Rosjan oddziałów polskich pod jednolitym polskim dowództwem. Formacje te miały jednak podlegać stronie czechosłowackiej. W umowie czechosłowacko-rosyjskiej stwierdzono, że

strona rosyjska nie dopuści [do tworzenia – przyp. J.W.] żadnych innych polskich oddziałów oprócz polskiej armii narodowej formującej się przy naszym wojsku. Polacy, którzy nie chcą wstąpić do tej narodowej armii polskiej, niech służą w oddziałach rosyjskich. Nie wolno im jednak tu [na Syberii – przyp. J.W.] tworzyć żadnych samodzielnych specjalnych oddziałów pod nazwą polskich

²⁰ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV), Fond „Sibírské archívny” (FSA), Archiv ppłk dr Glossa, k.2, raport dr Glossa dla generała Stefanika z 9 stycznia 1919 roku.

²¹ W. Czarnecki, dz. cyt., s. 12-22.

legionów *itd.*, nie mają w ogóle nosić żadnych polskich odznak – czyli inaczej mówiąc – będą po prostu żołnierzami rosyjskimi²².

Mimo zawartych umów w dalszym ciągu dochodziło do sporów dotyczących wstępowania Polaków – szczególnie wcześniej poddanych carskich – do armii polskiej. Z tego powodu zjazd delegatów polskich organizacji politycznych, który miał miejsce w Jekaterynburgu na początku września 1918 r., zwrócił się do władz czechosłowackich o wywarcie presji na Tymczasowy Rząd Syberyjski w celu „nieczynienia Polakom, bez względu na ich poddaństwo, przeszkód we wstępowaniu w szeregi wojska polskiego”²³. Dzięki tej „protekcji” udało się wiele spraw pozytywnie załatwić. Szczególnie dotyczyło to późniejszych mobilizacji Polaków do Armii Syberyjskiej²⁴.

Oficjalnie dowództwo nad oddziałami polskimi mjr Czuma objął 17 sierpnia 1918 roku²⁵. Głównym jego zadaniem było skoncentrowanie rozproszonych do tej pory oddziałów polskich. By tego dokonać, zwrócił się do dowództwa czechosłowackiego – a dokładnie do dowodzącego oddziałami czechosłowackimi na froncie gen. Stanislava Čěčka – o zgodę na wycofanie oddziałów polskich z frontu antybolszewickiego²⁶. Pozwolenie uzyskał. Początkowo na miejsce postoju wyznaczono miasto Belebej²⁷. Jednak z powodu sukcesów wojsk bolszewickich zdecydowano, że miejscem koncentracji będzie ostatecznie miasto Bogurusłan, leżące w pobliżu linii kolejowej o 160 wiorst od Samary. W mieście tym do końca września udało się skoncentrować większość istniejących już oddziałów polskich z terenów Powołża, Uralu i Syberii. W tym też czasie sformowano 1 Pułk Strzelców im. Tadeusza Kościuszki, szwadron kawalerii, baterię artylerii i batalion szkolny²⁸. Nowy dowódca stanął przed wieloma trudnościami. Oprócz kłopotów aprowizacyjnych oraz braku sprzętu wojskowego zdarzały się także problemy powodowane przez część żołnierzy. 1 Pułk Strzelców – podobnie zresztą jak pozostałe

²² AMZV, FSA, Archiv ppłk. dr. Glossa, k. 2, raport dr. Glossa dla generała Stefanika z 9 stycznia 1919 r.

²³ ÚVA – VHA, OČSNR – Vojenský Odbor, k. 43, č. 38294, telegram ppłk. Medka do dowództwa Armii Syberyjskiej z 30 listopada 1918 r.

²⁴ Więcej na temat stosunku rządu adm. Kołczaka do Polski i polskich organizacji oraz armii na Syberii: J. Wiśniewski, *Oficerowie wojsk polskich na Syberii i Dalekim Wschodzie wobec Rosji i rządu admirała Kołczaka*, w: *Wrogowie, sojusznicy, towarzysze broni. Polsko-rosyjskie stosunki wojskowe w pierwszej połowie XX wieku*, praca zbiorowa pod red. J. Wojtkowiaka, Poznań 2013, s. 117-134.

²⁵ CAW, WP na Syberii, I.122.91.751, rozkaz mjr. Czumy z 17 sierpnia 1918 r.

²⁶ CAW, Dowództwo Armii Hallera (DAH), I.123.1.206, raport por. Reynonda do gen. Janina z 23 grudnia 1918 r.

²⁷ ÚVA – VHA, OČSNR – VO, k. 41, č. 27318, pismo gen. Szokorowa do Wydziału Wojskowego OČSNR z 29 grudnia 1918 r.

²⁸ CAW, WP na Syberii, I.122.91.752/2, rozkaz mjr Czumy z 17 sierpnia 1918 r.

jednostki polskie na Syberii – obejmował środowisko bardzo zróżnicowane, i to pod względem nie tylko personalnym, lecz również ideowo-moralnym. „Góry i przepaście przeszkód są do pokonania” – wspominał jeden z jego żołnierzy. I dodawał: „Trzy zabory [...]. Trzy różne pojęcia praworządności. Kto wie, czy nie trzy pojęcia o Polsce. Trzech Polaków, każdy na inną modłę wojskową wytrenowany”²⁹. Dodatkowo dochodziła jeszcze młodzież, która do tej pory nie przeszła przeszkolenia wojskowego. Stanisław Biegański zauważał, że dywizja syberyjska „[...] oprócz nawyków zaborczych odziedziczyła trojaką postać duchową: z Legionów, Korpusów wschodnich oraz formowanej właśnie armii polskiej we Francji”³⁰. Stworzenie z tak różnych rekrutów sprawnie działającego organizmu było wielce utrudnione – jak wykazały późniejsze walki – powiodło się w dość ograniczonym stopniu³¹. Mimo tego większa część tych jednostek wzięła udział w listopadzie i grudniu 1918 r. w walkach z bolszewikami na froncie uralskim.

Napływ ochotników do oddziałów polskich pod koniec 1918 roku pozwolił na przystąpienie w styczniu 1919 r. do formowania 5 Dywizji Strzelców Polskich (5 DSP) – choć początkowo planowano zorganizować korpus w składzie dwóch dywizji, brygady zapasowej oraz pododdziałów korpusnych, w tym oddziału lotniczego, licząc na duże możliwości mobilizacyjne. Według różnych szacunków na obszarach opanowanych przez siły antybolszewickie miało się znajdować 12–16 tysięcy Polaków – byłych żołnierzy carskiej Rosji lub korpusów polskich w Rosji, a także poborowych syberyjskiej Polonii, których można byłoby zmobilizować³² – oraz 22 425 jeńców polskich, pochodzących z armii austro-węgierskiej i niemieckiej³³. Polskie (i francuskie) władze wojskowe szacowały, że możliwości werbunkowe na tym obszarze sięgają, w przypadku ogłoszenia mobilizacji,

²⁹ R.F. Jaworski, *Dni boguruszańskie*, w: *Sybiracy 1918-1933*, Warszawa 1933, s. 19. Charakterystykę składu osobowego oddziałów 1 Pułku, jak i całej 5 Dywizji Strzelców zawiera artykuł J. Neja, *Charakterystyka środowiska V Dywizji Strzelców Polskich na Syberii*, w: *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. A. Kuczyński, Wrocław 1998, s. 277-283.

³⁰ S. Biegański, *Stosunek wojska do polityki na Syberii*, w: *Sybiracy 1918-1933*, s. 26.

³¹ CAW, L. Russyan, *Wojsko Polskie na Syberii*, s. 167.

³² Według różnych źródeł na Syberii przebywało ok. 100–200 tys. Polaków. AAN, RPZM, Wydział Wojskowy, t. 10, k. 95, Opinia delegacji PKW na Syberii; И.В. Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, Томск 2009, s. 99-112. Według innych źródeł miało być na Syberii około 300 tys. Polaków, jednak te dane, według autora tekstu, są zawyżone.

³³ Л.К. Островский, *Польские военнопленные в Сибири (1917–1921 гг.)*, „Труды НГАСУ” 2002, t. 5, nr 4, s. 19-23; Я. Висньевски, *Польские военнопленные в Сибири в 1914–1922 гг.*, w: *Поляки в истории российской провинции XIX – XX вв. Диалог цивилизаций*, Тамбов 2010, s. 284-288.

30 000–40 000 poborowych³⁴. Te niezrealizowane plany oraz struktura dowodzenia sprzyjały ciągłym konfliktom. Na Syberii ośrodkiem decyzyjnym było Dowództwo Wojsk Polskich we Wschodniej Rosji i na Syberii – jak brzmiała pełna nazwa tych oddziałów – na czele którego stanął mjr Walerian Czuma, awansowany wkrótce na pułkownika. Dowódcą dywizji został natomiast mianowany nieco wcześniej na pułkownika Kazimierz Rumsza, od 1909 r. oficer armii rosyjskiej. Podczas I wojny światowej wyróżniony kilkoma odznaczeniami rosyjskimi za odwagę i dowodzenie, doszedł do stopnia podpułkownika i zastępcy dowódcy pułku. W grudniu 1917 r. wyznaczony został na stanowisko dowódcy batalionu w 1 Dywizji Strzelców Polskich I Korpusu Polskiego. Po kapitulacji I Korpusu Polskiego na Białorusi przedostał się na Ural, gdzie uczestniczył w walkach przeciwko bolszewikom. Ukończył również na Syberii Akademię Sztabu Generalnego, dzięki której miał bardzo dobre kontakty z wpływowymi oficerami armii adm. Aleksandra Kołczaka³⁵. Istnienie dwóch sztabów mających dowodzić *de facto* tylko dywizją, osłabiało spójność wojska. Każde z dowództw reprezentowało odmienną ideologię i kierunek polityczny. W miarę wzrostu liczebności wojsk polskich – pod koniec kwietnia 1919 r. liczyły one ponad 720 oficerów i 10 100 żołnierzy – wśród polskiej kadry oficerskiej coraz silniej zaczęły się zaznaczać podziały. Około 70% wszystkich oficerów pochodziło z armii austro-węgierskiej. Blisko 3,5% (24) pochodziło z Legionów Polskich Piłsudskiego³⁶, a ok. 15% – z polskich Korpusów w Rosji (najwięcej z I KP). Blisko 10% wszystkich oficerów wywodziło się natomiast bezpośrednio z armii rosyjskiej³⁷. Jednak oficerowie ci dość często, z powodu braku wyższych oficerów, piastowali ważne stanowiska i funkcje w armii polskiej na Syberii. Przykładowo po przybyciu do Bogurusłania rozpoczęto tworzyć struktury Dowództwa Wojsk Polskich we Wschodniej Rosji i na Syberii. Wyznaczony na szefa sztabu wojsk polskich pkpt. Romuald Wolikowski (oficer z korpusu gen. Dowbora-Muśnickiego) powołał swój sztab, który obejmował początkowo siedem wydziałów:

- Wydział Formowań – ppłk Kazimierz Rumsza (pochodził z armii rosyjskiej), zastąpiony wkrótce przez pkpt. Stefana Życzyńskiego (pochodzącego z armii austro-węgierskiej),

³⁴ CAW, Teki Teslera, I.475.1.31, pismo Wydziału Wojskowego KNP do francuskiego Ministerstwa Wojny z 4 września 1918 r.; CAW, DAH, I.123.1.206, pismo kpt. Wolikowskiego do gen. Hallera z 19 stycznia 1919 r.

³⁵ H. Kosk, *Generalicja polska*, t. 1-2, Pruszków 1998–2001, s. 39, 141; A.B. Ганин, *Корпус офицеров Генерального штаба в годы Гражданской войны 1917–1922 гг. Справочные материалы*, Москва 2009, s. 576–582. Wg różnych relacji płk Rumsza utrzymywał bardzo serdeczne kontakty ze swymi dawnymi towarzyszami z armii rosyjskiej.

³⁶ Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO), 13256/II, K. Piekarski, Warunki, w jakich powstał i został zorganizowany 1 Pułk Ułanów przy 5 Dywizji Syberyjskiej gen. Hallera, s. 2.

³⁷ Dane powstały na podstawie spisów oficerów służących w WP na Syberii.

- Wydział Mobilizacyjny – pkpt. Jan Czapło (oficer z korpusu gen. Dowbora-Muśnickiego),
- Wydział Inspekcyjny – pkpt. Sobolewski, zastąpiony później przez ppor. Jana Woźnickiego (z armii rosyjskiej),
- Wydziału Inżynieryjny (Techniczny) – kpt. Antoni Kalinowski (z armii rosyjskiej),
- Wydział Artylerii – kpt. Ludwik Jurkiewicz, a od początku listopada płk Karol Skirgiełło-Jacewicz (z armii rosyjskiej),
- Wydział Intendentury – ppor. Tadeusz Dębski (z armii rosyjskiej),
- Wydział Sanitarny – dr Bronisław Berens.

Poza wymienionymi z armii rosyjskiej pochodził dowódca 1 Pułku Ułanów ppłk Kazimierz Piekarski oraz dowódca Batalionu Inżynieryjnego kpt. Józef Świrszczewski. Z Korpusu gen. Dowbora-Muśnickiego pochodzili dowódcy pierwszych trzech pułków piechoty: oprócz płk. Rumszy ppłk Dominik Dunin-Marcinkiewicz i mjr Romuald Kohutnicki. Jedynie dowódca Batalionu Szturmowego kpt. Dojan-Surówka pochodził z Legionów Piłsudskiego³⁸. Tak więc w armii polskiej na Syberii dominowali jako dowódcy oficerowie, którzy dużą część swojej kariery wojskowej służyli w armii rosyjskiej i – jeśli wierzyć opiniom ówczesnych obserwatorów – mieli oni największy wpływ na oblicze wojsk polskich w tej tak oddalonej od Ojczyzny krainie. Spory kompetencyjne między Czumą a oficerami z byłej armii rosyjskiej zaczęły się właściwie już na początku jego bytności na Syberii³⁹. Jednak dzięki dobrym relacjom mjr. Czумы z dowództwem czechosłowackim sytuacja do początku 1919 r. była jeszcze stabilna.

O ile w armii udało się wprowadzić jednolitość dowodzenia, to w sferze politycznej toczyły się ostre i moralnie niejednoznaczne spory między dwiema głównymi organizacjami polskimi na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie – PKW i Polskim Komitetem Narodowym na Dalekim Wschodzie (PKN). Trwały one do zjazdu delegacji reprezentujących niemal wszystkie organizacje polskie działające na Syberii i Dalekim Wschodzie oraz Mandżurii, który się odbył w Irkucku pod koniec listopada 1918 roku. Wzięli w nim udział także przedstawiciele władz czechosłowackich. Podczas obrad ustalono kompromis – PKW miał zająć się sprawami związanymi z prowadzeniem werbunku do oddziałów polskich jeńców z armii byłych państw centralnych oraz żołnierzy byłej armii rosyjskiej. PKN zaś miał przejąć troskę nad ludnością cywilną, a szczególnie nad rodzinami żołnierzy służących w oddziałach polskich, oraz prowadzić wśród niej działania związane

³⁸ CAW, WP na Syberii, I.122.91.752, rozkaz mjr. Czумы z 6 września 1918 r.; CAW, APKW, I.122.97.14, pismo mjr. Czумы do Inspektora Wojsk Narodowych przy Czecho-Słowackim Korpusie z 7 grudnia 1918 r.

³⁹ ZNiO, 13256/II, K. Piekarski, Warunki w jakich powstał i został zorganizowany 1 Pułk Ułanów przy 5 Dywizji Syberyjskiej gen. Hallera, s. 4-23.

z rekrutacją ochotników do wojska polskiego⁴⁰. Sprawą sporną pozostało, która z organizacji będzie reprezentantem politycznym tworzących się wojsk polskich. Mimo osiągniętego kompromisu w dalszym ciągu panowała wroga atmosfera między działaczami obu organizacji, a współpraca układała się niezbyt dobrze. Obie strony oskarżały się o łamanie ustaleń tejże konferencji, a nawet o zdradę interesów polskich na rzecz innych państw⁴¹. Szczególnie działalność PKN cechowała pewna dwuznaczność, ponieważ w kilku ważnych sprawach działacze tejże organizacji starali się uzyskać poparcie władz rosyjskich przeciwko m.in. PKW, co powodowało, że władze rosyjskie na prośbę jednej polskiej organizacji zwalczały drugą. Dawało im to argument polityczny w negocjacjach z płk. Czumą czy też PKW⁴².

W następnych miesiącach 1919 r. miały miejsce wydarzenia, które znacząco pogorszyły wzajemne relacje polsko-czechosłowackie. Dotyczyło to szczególnie stosunku oficerów polskich wywodzących się z armii rosyjskiej, a skupionych wokół płk. Rumszy, do dowództwa czechosłowackiego. Oficerowie ci – w dużym stopniu pod wpływem rosyjskich wojskowych, z którymi łączyły ich dawne przyjaźnie i służba w dawnej armii carskiej, byli ustosunkowani niechętnie wobec poczynań dowództwa i władz czechosłowackich. Zarzucali oni, że dowództwo czechosłowackie dba tylko o własne interesy oraz wykorzystuje stronę polską. Szczególnie nasiliło się to po wycofaniu oddziałów czechosłowackich z frontu anty bolszewickiego, a później na wieść o walkach polsko-czeskich o Śląsk Cieszyński. Pojawiły się opinie – szczególnie u części oficerów z grupy płk. Rumszy – że oddziały WP musiały tak długo przebywać na froncie zimą 1918/1919 roku i były kierowane na najtrudniejsze odcinki frontu właśnie z powodu zachowania się legionistów czechosłowackich. Ta niechęć sprawiła, że płk Rumsza odmówił przyjęcia sztandaru ofiarowanego przez władze czechosłowackie 1 polskiemu Pułkowi Strzelców. Dowództwo wojsk czechosłowackich poczuło się tym faktem dotknięte. Rumsza tłumaczył później, że sztandar miał pułk otrzymać od Polonii z USA, ale to twierdzenie wydaje się niepewne⁴³. Postawa wspomnianych oficerów oraz coraz silniejsza pozycja płk. Rumszy – popieranego nie tylko przez dowództwo rosyjskie, lecz również przez nowego gen. Janina, który chciał

⁴⁰ CAW, Teki Teslera, I.475.1.15, telegram Misji Francusko-Polskiej do francuskiego Ministerstwa Wojny i gen. Hallera [b.d.]; CAW, DAH, I.123.1.206, telegram mjr. Czумы do KNP w Paryżu z 12 listopada 1918 roku.

⁴¹ CAW, DAH, I.123.1.206, polskie organizacje polityczne na Syberii [b.d.].

⁴² D. Radziwiłowicz, dz. cyt., 164-172.

⁴³ CAW, Oddz. II Szt. MSWojsk., I.300.76.263, raport gen. Baranowskiego do Naczelnego Dowództwa WP z 10 czerwca 1920 roku. Pewna część oficerów z byłej armii austro-węgierskiej oraz Legionów miała za złe Czechom ich rusofilstwo oraz zachowanie na froncie wschodnim.

przeciwstawić go płk. Czumie pragnącemu zachować niezależność polskich formacji – doprowadziły do tego, że władze czechosłowackie uznały Wojsko Polskie na Syberii za siły sprzyjające Kołczakowi i jego reżimowi. Czuma i PKW na próżno szukali dróg kompromisu i dążyli do naprawy stosunków z Czechami. Polski dowódca kilkakrotnie wysuwał propozycję zawarcia tajnej umowy między obu dowództwami, mającej na celu wzajemną pomoc i współdziałanie. Chodziło mu prawdopodobnie o wykorzystanie złych stosunków panujących między Kołczakiem a władzami czechosłowackimi do umocnienia samodzielności i niezależności wojsk polskich na Syberii. Jednak wszystkie te propozycje były odrzucane przez stronę czechosłowacką, która im niedowierzała. Ponadto Czesi musieli się liczyć ze stanowiskiem gen. Janina, który zwalczał wpływy władz czechosłowackich wśród wojsk narodowych podporządkowanych do stycznia 1919 r. dowództwu czechosłowackiemu⁴⁴.

Stosunki między dowództwem polskim a władzami czechosłowackimi i dowództwem wojsk czechosłowackich na Syberii pozostały do końca obecności obu sił na Syberii wrogie, szczególnie od maja 1919 roku, gdy oddziały polskie aktywnie włączyły się w zwalczanie partyzantki bolszewickiej wzdłuż linii kolejowych Kolei Transsyberyjskiej⁴⁵. Wzajemnych relacji nie poprawiła również przybyła na początku lutego 1919 roku Polska Misja Wojskowa na Syberię (PMWS), skierowana przez gen. Hallera w celu nawiązania kontaktu między nim a oddziałami polskimi na Syberii oraz organizacją pomocy ze strony państw sprzymierzonych (a szczególnie Francji) przy tworzeniu oddziałów polskich. Na jej czele stał mjr Jarosław Okulicz-Kozaryn⁴⁶. Jej przyjazd – według Czechów – wpłynął nawet na pogorszenie wzajemnych relacji. Wynikało to z faktu, że członkowie PMWS zdecydowanie opowiedzieli się za gen. Janinem w jego staraniach zmierzających do przejęcia dowództwa nad wojskami narodowymi oraz zaczęli zwalczać popierany przez stronę czechosłowacką PKW⁴⁷. Te wszystkie czynniki doprowadziły

⁴⁴ ÚVA – VHA, OČSNR – VO, k. 44, raport kpt. Sedmíka do Wydziału Wojskowego OČSNR z 14.03.1919 roku.

⁴⁵ Szerzej na ten temat zob. J. Wiśniewski, *Československý korpus a Polsko armáda v Rusku 1917–1918*, w: *Slovanství ve středoevropském prostoru: Iluze, deziluze a realita*, red. D. Hrodek, Pardubice 2005, s. 129–132.

⁴⁶ CAW, DAH, I.123.1.206, rozkaz służbowy gen. Hallera dla PMW na Syberii z 7 listopada 1918 r.; CAW, Teki Teslera, I.475.1.25, instrukcja dla misji mjr. Okulicz-Kozaryna [b.d.]; Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів (ЦДІАУ), ф. 838, с. 18, протокол з конференції з udziałом представителів ген. Hallera, dowództwa wojsk polskich na Syberii oraz PKW odbytej we Władywostoku 7–8 marca 1918 r.; CAW, Polska Misja Wojskowa na Syberii (dalej – PMWS), I.122.98.41, sprawozdanie mjr Okulicza-Kozaryna z działalności Misji na Syberii z 23 czerwca 1920 r.

⁴⁷ ÚVA – VHA, OČSNR – VO, k. 44, raport kpt. Sedmíka do Wydziału Wojskowego OČSNR z 14 marca 1919 r.; AMZV, FSA, AS, t. 1, raport por. Sedmíka do Wydziału Politycznego OČSNR z 5 maja 1919 r.; J. Wiśniewski, *Československý korpus*, s. 131–133.

w pierwszej połowie 1919 r. do niemal wrogich stosunków między władzami czechosłowackimi a dowództwem wojsk polskich na Syberii. Uniemożliwiły one dalszą efektywną współpracę między obiema stronami i sprawiły, że późną jesienią i na początku zimy 1919/1920 r., tj. w momencie ewakuacji wojsk narodowych z Syberii, dowództwo czechosłowackie pozostawiło oddziały polskie bez wsparcia.

Słowa kluczowe: *Syberia, Wojsko Polskie, wojna domowa w Rosji, Korpus Czechosłowacki w Rosji*

Summary

Czechs and Russians towards the organization of Polish military formations in eastern Russia and Siberia in 1918

With the liberation of Czech and Slovak Siberia, Ural and Volga by the legionnaires, Polish military-political organizations began to be formed in individual cities in this area. The first such organization was established in June 1918 in Samara, one month after the Czechoslovak legion. Other organizations began to be established in such cities as Omsk, Novonikolevysk (now Novosibirsk), Ufa, Tomsk, Chelyabinsk, and Irkutsk. They joined the creation of their own military units. The Czechoslovak commanders were very keen to see Polish units in their army, which helped the few - in relation to the needs and huge spaces - their own troops. Polish troops directed directly to the battle against the Bolsheviks in the summer of 1918 counted nearly half a thousand soldiers armed with rifles and machine guns, while during the training there were about two thousand soldiers. In mid-July 1918, a meeting of representatives of Polish political organizations took place in Omsk. In the course of the discussion, a central organ - the Polish War Committee - was established, which concluded an agreement with the Czechoslovak authorities, providing help to the Polish troops forming by the Czechoslovak authorities and troops. Under this agreement, the Polish formations were to be subordinated to the Czechoslovak command. This situation prevailed until January 1919, when Polish troops were subordinated to the command of allied forces in Siberia, with the arrival of General Pierre Maurice Janin in Siberia to France.

Keywords: *Siberia, the Polish Army, civil war in Russia*

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (Warszawa)

- Kolonia Polska w Mandżurii (KP w Mandżurii)
- Komitet Narodowy Polski w Paryżu

Centralne Archiwum Wojskowe (Warszawa)

- Akta Polskiego Komitetu Wojennego
- L. Russyan, *Wojsko Polskie na Syberii*, w: *Spis polskich organizacji wojskowych przedwojennych i formacji z wojny światowej (1904–1921)*, Warszawa 1937 (maszynopis)
- Dowództwo Armii Hallera
- Teki Teslera

Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Wrocław)

Wspomnienia płk. Konrada Piekarskiego 13256/II, warunki, w jakich powstał i został zorganizowany 1 Pułk Ułanów przy 5 Syberyjskiej Dywizji gen. Hallera

Ústřední vojenský archiv – Vojenský historický archiv (Praga)

- ÚVA – VHA, Ministerstvo vojenství – oddelení v Rusku (MV – OvR)
- OČSNR – Vojenský Odbor, k. 43

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (Praga)

- Fond „Sibírské archívý” – Archiv płk dr Glossa

Российский Государственный Военный Архив (Moskwa)

- ф. 39515, оп. 1, д. 162

Центральный Державний Історичний Архів України, м. Львів (Lwów)

- ф. 838

Źródła drukowane

Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918, ed. A. Klimek a kol., Praha 1994.

Pamiętniki, wspomnienia

- Sadowski Z., *Wiosną 1918 r.*, w: *Sybiracy 1918–1933*, Warszawa 1933.
- Lubodziecki S., *Rok 1917 na Dalekim Wschodzie (wspomnienia)*, „Sybirak” 1934, nr 1-2.
- Czarnecki W., *Wspomnienia sapera z 5. Dywizji Syberyjskiej 1918–1921*, oprac. J. Wiśniewski, Wrocław 2011.
- Jaworski R.F., *Dni bogurusłańskie*, w: *Sybiracy 1918–1933*, Warszawa 1933.
- Suchenek-Sucheci H., *To się pamięta*, w: *Sybiracy 1918–1933. Ku upamiętnieniu 15-tej rocznicy powstania Wojska Polskiego na Syberii*, Warszawa 1933.

Opracowania i artykuły naukowe

- Bagiński H., *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1918*, Warszawa 1990 (reprint).
- Bradley J.F.N., *Allied intervention in Russia*, Lanham–New York–London [1984].
- Bradley J.F.N., *The Czechoslovak Legion in Russia 1914–1920*, New York 1991.
- Dmochowski T., *Interwencja mocarstw na Syberii i Dalekim Wschodzie (1918–1922)*, Toruń 1999.

- Fic V.M., *The Bolsheviks and the Czechoslovak Legion. Origin of Their Armed Conflict. March to May 1918*, New Delhi 1978.
- Graves W.S., *America's Siberian Adventure 1918–1920*, New York 1931.
- Humphreys L.A., *The Way of the Heavenly Sword: The Japanese Army in the 1920*, Stanford 1996.
- Kosk H., *Generalicja polska*, t. 1-2, Pruszków 1998–2001.
- Kvasni ka J., *eskoslovenské légie v Rusku 1917–1920*, Bratislava 1963.
- Kwestia Wojska Polskiego w Rosji w 1917 r. Przyczynek do historii związków I Zjazdu Polaków Wojskowych z b. armii rosyjskiej oraz do dziejów ruchu niepodległościowego i polityki polskiej w Rosji*, oprac. W. Szczęsny, Warszawa 1936.
- Materski W., *Bolszewicy i samuraje. Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917–1925)*, Warszawa 1990.
- Miodowski A., *Związki Wojskowych Polaków w Rosji (1917–1918)*, Białystok 2004.
- Neja J., *Charakterystyka środowiska V Dywizji Strzelców Polskich na Syberii*, w: *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. A. Kuczyński, Wrocław 1998.
- Radziwiłowicz D., *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009.
- Radziwonowicz T., *Z problematyki tworzenia polskiego wojska na Syberii (1918–1919)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, t. 3-4.
- Scholtze-Srokowski W., *Geneza Wojska Polskiego na Syberii*, w: „Sybirak” 1936, nr 9.
- Šteidler F., *eskoslovenské hnutí na Rusi*, Praha 1922.
- Tyszyńska-Kownacka D., *Okruchy pamięci. O artyście rzeźbiarzu Jarosławie Tyszyńskim*, Warszawa 2003.
- White J.A., *The Siberian Intervention*, Princeton 1950.
- Wiśniewski J., *Działalność wojskowa Jana Skorobohatego-Jakubowskiego na Syberii 1918–1920*, „Zesłaniec” 2008, nr 37.
- Wiśniewski J., *Kwestia polsko-czechosłowackiej współpracy wojskowej w Rosji (listopad 1917 – styczeń 1918). Koncepcje Tomáša G. Masaryka*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 4.
- Wiśniewski J., *Masaryk a polsko-czechosłowacka współpraca wojskowa na Ukrainie pod koniec 1917 r.*, w: *Polityka – Religia – Edukacja. Studia z dziejów XX i XXI wieku dedykowane Profesorowi Ryszardowi Michalskiemu*, pod red. Z. Karpusa, K. Kąckiej i P. Tomaszewskiego, Toruń 2010.
- Wiśniewski J., *Oficerowie wojsk polskich na Syberii i Dalekim Wschodzie wobec Rosji i rządu admirała Kołczaka*, w: *Wrogowie, sojusznicy, towarzysze broni. Polsko-rosyjskie stosunki wojskowe w pierwszej połowie XX wieku*, pod red. J. Wojtkowiaka, Poznań 2013.
- Висневски Я., *Возникновение и организация национальных формирований при чехословацких войсках в Сибири (июнь 1917 – март 1919 гг.)*, w: *Сибирская деревня: история, современное, состояние, перспективы развития*, Омск 2010, ч. I.
- Висневски Я., *Войско Польское в Сибири во время революции и Гражданской войны в России*, w: *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые взгляды*, ред. М. Волос, А. Орехов, Москва 2009.
- Висневски Я., *Польские военнопленные в Сибири в 1914–1922 гг.* w: *Поляки в истории российской провинции XIX – XX вв. Диалог цивилизаций*, Тамбов 2010.
- Ганин А.В., *Корпус офицеров Генерального штаба в годы Гражданской войны 1917–1922 гг. Справочные материалы*, Москва 2009.
- Клеванский А.Х., *Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России. 1914–1921 гг.*, Москва 1965.

- Крушанов А., *Борьба за власть Советов на Дальнем Востоке и в Забайкалье*, Владивосток 1962.
- Новиков П.А., *Борба за Иркутск. 1917–1920 гг.*, „Белая Гвардия. Альманах” 2001, т. 5 – Белое движение на Востоке России.
- Нам И.В., *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, Томск 2009.
- Островский Л.К., *Польские военнопленные в Сибири (1917–1921 гг.)*, Труды НГАСУ 2002, т. 5, nr 4.
- Самойлов А.Д., *На страже завоеваний октября. (Крах контрреволюции на Дальнем Востоке)*, Москва 1986.
- Шишкин С.Н., *Гражданская война на Дальнем Востоке 1918–1922 гг.*, Москва 1957.